

ДЗЕЙНАСЦЬ ПРАДСТАЎНІКОЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА НА ВАЛЬНЫХ СОЙМАХ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ У КАНЦЫ XVI ст.: ПАРТЫКУЛЯРНЫЯ ТЭНДЭНЦЫ

УЛАДЗІМІР ПАДАЛІНСКІ

Анатацыя: У артыкуле разглядаюцца партыкулярныя тэндэнцыі ў дзейнасці прадстаўнікоў Вялікага Княства Літоўскага на вальных соймах Рэчы Паспалітай. Робіцца выснова, што парламенцкая сістэма дзяржавы не была цалкам уніфікавана, і дэлегацыя ВКЛ на соймах захавала пэўную адасобленасць ад польскага боку. Гэта было выклікана сацыяльна-палітычнымі адрозненнямі Вялікага Княства Літоўскага і Кароны Польскай, а таксама супярэчнасцямі паміж кіруючымі элітамі. Аднак, нягледзячы на ўсе партыкулярныя тэндэнцыі, супольны вальны сойм спрыяў інтэграцыі ўсіх суб'ектаў Рэчы Паспалітай.

Ключавыя словы: вальны сойм, Вялікае Княства Літоўскае, Рэч Паспалітая, партыкулярызм, прадстаўніцтва.

THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA REPRESENTATIVES' ACTIVITY ON THE GENERAL DIETS OF THE POLISH- LITHUANIAN COMMONWEALTH AT THE END OF THE 16TH CENTURY: SEPARATION TENDENCIES

Abstract: Separation tendencies in the GDL representatives' activity on the General Diet of the Commonwealth are considered in this article. The conclusion is made that the parliamentary system of the state was not completely unified and the GDL delegation on the Diets maintained an autonomy from the Polish side. It was due to the social and political differences between the Grand Duchy of Lithuania and the Polish Crown as well as due to the contradictions between the ruling elites. However, despite separation tendencies common General Diet promoted the integration of all subjects of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Keywords: General Diet, the Grand Duchy of Lithuania, the Polish-Lithuanian Commonwealth, Separation, Representation.

У 1569 г. Вялікае Княства Літоўскае (ВКЛ) і Карона Польская аб'ядналіся ў адзіную Рэч Паспалітую. Утвараўся агульны вальны сойм, адзінай павінна была стаць і парламенцкая сістэма. Аднак поўнай ліквідацыі адметнасцяў дзяржаўнага ладу ВКЛ не адбылося. У даследаванні было пастаўлена за мэту вызначыць, якія партыкулярныя, адасобленыя тэндэнцыі праяўляліся ў дзейнасці прадстаўнікоў ВКЛ на вальных соймах Рэчы Паспалітай, наколькі яны былі моцнымі і ў чым палягалі іх прычыны. Адзначым, што ў дадзеным выпадку *партыкулярызм* разглядаецца як свядомае імкненне палітычнага народа ВКЛ у складзе супольнай дзяржавы, у тым ліку ў агульнай парламенцкай сістэме, захоўваць і абараняць свае ўласныя, асобныя інтарэсы, традыцыі, законы і інш. Безумоўна, аналізаваць дадзеныя аспекты неабходна ў кантэксце ўсіх зменаў, якія адбываліся ў структуры прадстаўнічых органаў улады Вялікага Княства ў першыя дзесяцігоддзі пасля заключэння Люблінскай уніі.

Паводле ўмоў уніі, Вялікае Княства і Карона станавіліся *“адным непадзельным і неадрозным цэлам, а таксама не рознай, але адной супольнай Рэччу Паспалітай, якая з дзвюх дзяржаў і народаў у адзін народ злучылася і зніталася”* (Volumina Constitutionum, 2005: 235). Скліканне асобных соймаў забаранялася, і на ўтвораным супольным вальным сойме Рэчы Паспалітай усе пытанні літвінам і палякам¹ неабходна было вырашаць разам. Аднак у канцы XVI ст. у межах інстытута вальнага сойма захоўваліся адасобленыя формы дзейнасці прадстаўнікоў ВКЛ.

Неаднаразова земскія паслы Вялікага Княства падавалі на разгляд каралю, сенату і пасольскай ізбе асобныя ад кароннага боку *петыцыі і артыкулы* (напр., соймы 1569, 1579/80, 1585, 1590, 1597, 1598 гг.), якія датычылі як агульнадзяржаўных, так і рэгіянальных спраў. Больш таго, соймы 1569, 1597 і 1598 гг. паказваюць, што кароль і вялікі князь даваў і асобныя адказы на такія абасобленыя просьбы станаў ВКЛ. Часам нават праз адпаведных ураднікаў Вялікага Княства. Так, на сойме 1597 г. падканцлер Кароны Ян Тарноўскі агучыў каралеўскі адказ на пастулаты каронных паслоў, а канцлер ВКЛ Леў Сапега – на асобныя пастулаты земскіх паслоў Вялікага Княства (Barwiński, 1907: 117). Па-сутнасці гэта яскрава падкрэслівала асобны статус дэлегацыі ВКЛ на вальным сойме Рэчы Паспалітай.

Даволі частай была практыка правядзення ў час соймаў *асобных ад палякаў нарадаў* земскіх паслоў ВКЛ, часам, разам з сенатарамі (напр., соймы 1569, 1570?, 1590, 1590/91, 1596, 1597 гг.). У канцы XVI ст. аформілася яшчэ адна тэндэнцыя, якая даволі выразна падкрэслівала асаблівае

¹ Тэрміны “літвіны” і “палякі” выкарыстоўваюцца не ў этнічным, а ў палітычным значэнні, г.зн. абывацелі ВКЛ і Кароны адпаведна.

месца велікакняскіх прадстаўнікоў на супольным сойме. Па традыцыі пасяджэнні сойма заканчваліся пасля адмысловай развітальнай прамовы, якую перад каралём і сенатам ад імя ўсіх земскіх паслоў агучваў маршалак пасольскай ізбы. Аднак ужо з 1580-х гг. фіксуюцца *асобныя развітальныя прамовы*, агучаныя толькі ад імя земскіх паслоў ВКЛ. Так, у апошні дзень сойма 1585 г. пасля развітальнай прамовы пасольскага маршалка паляка Станіслава Пенкаслаўскага да Стэфана Баторыя ад імя земскіх паслоў ВКЛ з заключным словам звярнуўся віленскі войска Ян Абрамовіч (Czuczuyński, 1901: 286). На сойме 1596 г. каралеўскі сакратар Ян Чыж “чиниль ... речь до его королевское милости именемъ всихъ пословъ Великого Князства Литовского” (Лаппо, 1917: 128), а напрыканцы сойма 1597 г. ад імя велікакняскіх паслоў выступіў каралеўскі сакратар Гальяш Пельгрымоўскі (Barwiński, 1907: 119).

Пра пэўны асобны статус дэлегацыі ВКЛ сведчыць частая практыка ўнясення *пратэстацый* ад усіх прадстаўнікоў Вялікага Княства (напр., соймы 1576, 1581, 1590, 1590/91, 1595, 1596, 1597 гг.) на тыя ці іншыя рашэнні сойма. Менавіта ў канцы XVI ст. з’яўляецца традыцыя адасабляць *соймавыя канстытуцыі*, якія датычылі выключна спраў ВКЛ, у асобны раздзел. Канстытуцыі вальнага сойма 1590 г. упершыню ўтрымлівалі спецыяльны раздзел “Справы Вялікага Княства Літоўскага” (Volumina Constitutionum, 2008: 154–156; гл. таксама: Wisner, 2001: 59). Адбывалася і эвалюцыя парламенцкай сістэмы ВКЛ. З’явіліся новыя прадстаўнічыя інстытуты: Галоўны соймак (1576 г.), дэпутацыя (1582 г.) і рэляцыійныя (пасоймавы) (1588 г.) соймакі (Статут, 1989: 117, 536; Rachuba, 2002: 152–166, 194–202, 208).

У апошняй трэці XVI ст. на соймах літвіны абмяркоўвалі разам з палякамі пытанні агульнадзяржаўнага значэння, у той жа час абмяжоўвалі ўдзел кароннага боку ў вырашэнні ўнутраных спраў ВКЛ і самі імкнуліся не ўмешвацца ў абмеркаванне праблем, датычных выключна Польшчы. Разгляд некаторых спраў, у прыватнасці рэформу судовай сістэмы і, асабліва, распрацоўку новага Статута, прадстаўнікі ВКЛ увогуле імкнуліся вынесці за межы сойма. Уся праца над Статутам праходзіла на соймаках і з’ездах Вялікага Княства, а для супольнага сойма адводзілася толькі роля зацвярджэння ўжо прынятых рашэнняў. Як выразна заяўляла ў 1590 г. шляхта на соймаку Ашмянскага павета, “панове поляци ничего до наших прав не мають и поправа их не им, але нам належить” (Instrukcja sejmiku oszmiańskiego na sejm, 1590: 7; гл. таксама: Лойка, 2002: 73).

Такое імкненне палітычнага народа ВКЛ абмежаваць удзел каронных партнёраў у абмеркаванні і вырашэнні ўнутраных спраў Вялікага Княства было, на нашу думку, адной з прычын узнікнення

ў час панавання Стэфана Баторыя новага прадстаўнічага органа – *Галоўнага з’езда ВКЛ*. Гэты інстытут улады, у адрозненні ад Галоўнага сойма, увогуле не быў прапісаны ў прававых актах Рэчы Паспалітай. Тым не менш, на Галоўных з’ездах канца XVI ст. абмяркоўвалася ўхваленне падаткаў, рэформа судовай сістэмы, скліканне паспалітага рушання, знешняя палітыка, г.зн. праблематыка, якая непасрэдна адносілася да кампетэнцыі вальнага сойма. Перанос разгляду такіх спраў з агульнадзяржаўнага сойма на партыкулярныя соймікі і з’езды, безумоўна, паступова зніжаў эфектыўнасць і аўтарытэт гэтага галоўнага інстытута ўлады (Czapliński, 1977: 97–98; Opaliński, 2001: 101–118). Таксама адразу трэба агаварыцца, што на ўзнікненне Галоўнага з’езда значна паўплывалі і інтарэсы караля і вялікага князя.

Такім чынам, сацыяльна-палітычныя адрозненні паміж ВКЛ і Каронай, супярэчнасці паміж элітамі Рэчы Паспалітай не дазволілі цалкам уніфікаваць парламенцкую сістэму дзяржавы. Дэлегацыя ВКЛ на супольных вальных соймах захоўвала пэўную адасобленасць ад польскага боку. Палітычны народ ВКЛ быў адназначна ўпэўнены, што Вялікае Княства ў складзе Рэчы Паспалітай мае ва ўсім роўны статус з Каронай, і імкнуўся гэты статус захаваць і ўмацаваць. І супольны сойм даваў магчымасць шляхце ВКЛ абараняць свае асобныя, “мясцовыя” правы і інтарэсы, захоўваць свой асаблівы статус “*паловы Рэчы Паспалітай*”. Акрамя таго ў апошняй трэці XVI ст. вальны сойм заставаўся для шляхты важнейшым органам дзяржаўнай улады, на якім вырашаліся самыя актуальныя праблемы. Палітычны народ ВКЛ успрымаў рашэнні, зацверджаныя на супольным сойме, легітымнымі і непарушнымі. Менавіта такое ўспрымання сойма было адным з фактараў, які, прынамсі, да сярэдзіны XVII ст. забяспечваў унутраную трываласць Рэчы Паспалітай і ліквідаваў глебу для сепаратызму ў шырокіх колах велікакняскай шляхты. Нягледзячы на ўсе партыкулярныя тэндэнцыі, утварэнне і дзейнасць супольнага сойма Рэчы Паспалітай значна паскарала працэсы інтэграцыі Вялікага Княства і Кароны фактычна ва ўсіх сферах жыцця.

Бібліяграфія

1. Лаппо, Иван (1917). «Люблинская уния и третий Литовский статут», *Журнал Министерства народного просвещения*, № 69 (5): 89–150.
2. Лойка, Павел (2002). *Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст.* Мінск: БДУ.

3. Шамякін, Іван, рэд. (1989). *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент.* Мінск: БелСЭ.

4. Barwiński, E., wyd. (1907). *Dyaryusze sejmowe roku 1597. W dodatkach: akta sejmikowe i inne odnoszące się do tego sejmu.* Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności.

5. Czapliński, Władysław (1977). "Autorytet państwa i jego organów w oczach szlachty w XVI i XVII w.", *Zeszyty Naukowe KUL*, R. 20: № 79–80 (3–4): 87–98.

6. Czuczynski, A., wyd. (1901). *Dyaryusze sejmowe roku 1585. W dodatkach: Ułamki dyaryusza sejmowego roku 1582, akta sejmikowe i inne akta odnoszące się do sejmu 1585 r.* Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności.

7. *Instrukcja sejmiku oszmiańskiego na sejm, 1590.* Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, AR, dz. II, nr. 242.

8. Opaliński, Edward (2001). *Sejm srebrnego wieku (1587–1652). Między głosowaniem większościowym a liberum veto.* Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

9. Rachuba, Andrzej (2002). *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763.* Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

10. *Volumina Constitutionum* (2005). T. II (1550–1609), vol. 1 (1550–1585). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

11. *Volumina Constitutionum* (2008). T. II (1550–1609), vol. 2 (1587–1609). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

12. Wisner, Henryk (2001). *Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z czasów Zygmunta III i Władysława IV Wazy.* Warszawa: Neriton. Wyd. II.